

HISTORIA ECCLESIAE

Hankó-Nagy Alpár

Kolozsvár

Református sérelmek Romániában 1940–1945. között¹

Az előző számban közölt tanulmányunkban rámutattunk arra, hogy milyen indokok és célok álltak a román kormánynak a bécsi döntés után alkalmazott kisebbségpolitikája mögött. Elmondtuk, hogy ez a politika a dél-erdélyi magyarságra és implicita a református egyházra a szenvedések sokaságát zúdította. Jelen tanulmányunk célja részletesen, csoportosítva megismertetni ezek közül a sérelmek közül mindazokat, amelyeket a református lelkészeknek, tanítóknak vagy az akár csak egyszerű híveknek kellett elszenvedni, illetve mindazokat az atrocitásokat, melyek ebben az időszakban református templomokat, iskolákat, egyházi épületeket értek.

Elbocsátások, kiutasítások

Rögtön a bécsi döntés után a magyarok elűzéséről, kiutasításokról, elbocsátásokról számos jelentés érkezett, a zaklatásoknak főként az ipari létesítmények és bányák körüli települések magyar lakossága, illetve az állami intézményeknél (vasút, postahivatalok, közintézmények stb.) dolgozó magyar hivatalnokok voltak kitéve. Zaklatásokról szóló jelentések érkeztek többek között a Zsil-völgyéből, Brassóból, Resicáról, Galacról. A jelentések közös vonása, hogy beszámolnak arról, hogy a kiutasítottakkal „önkéntes” felmondási, távozási nyilatkozatokat írtak alá a hatóságok, hogy így kendőzzék a kiutasításokat. Általában arról szólnak ezek a jelentések, hogy „a magyarokkal sokkal rosszabbul bánnak, mint valaha”.²

Már a második bécsi döntést követő napokban elkezdődött Dél-Erdély megtisztítása a magyar alkalmazottaktól. A brassói konzul hivatalba lépése utáni első hangulatjelentése is ezzel a kérdéssel foglalkozott. Elmondta, hogy a brassói és a város környéki székelyföldről származó cselédek, munkások, kisiparosok ingóságait elkótyavetyélve eltávoztak. A brassói magyarság apadását kb. 15–20 000 főre becsülik, aminek következtében Brassó magyar lakossága körülbelül 20 000-re csökkent. A módosabb, ingatlanal rendelkező magyarság körében is erős volt a távozás szándéka: a Népközösségnél mintegy 1100 eladó magyar ház volt bejelentve.

Ugyanekkor jelentette a konzul, hogy a román hatóságok még nem folyamodtak az elbocsátásokhoz és a kiutasításhoz, de már elkezdték összeírni a magyar alkalmazottakat, amivel sikerült őket megrémisíteni. Azt viszont már ebben a jelentésében közölte,

¹ Készült a Magyar Tudományos Akadémia és az Oktatási Minisztérium által kinevezett Domus Hungarica Kuratórium által megítélt magyarországi tudományos ösztöndíj (2007. szeptember), valamint a Román Oktatásiügyi Minisztérium Kutatási, Fejlesztési és Újítási Országos Tervének II. szakaszában (PNCDI II) elnyert doktorandusi ösztöndíj (pályázati szám: TD-352) felhasználásával.

² A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének 1940. szeptember 20-i jelentése, MOL K 28, 159. cs., 262. t., 4968/1940.

hogy a kisebbségi vállalatokhoz megérkeztek az első, a román kormány által kirendelt vasgárdista ellenőrök, akiknek első tevékenysége volt a vállalatok, bankok alkalmazottainak és munkásainak nemzetiségi szempontból való megvizsgálása. Nem egy ellenőr adott felháborodásának hangot amiatt, hogy magyar munkások, alkalmazottak egyes helyeken a *numerus valachicus* ellenére, még mindig túnyomó számban képviselve vannak. A követ mindezek alapján feltételezte, hogy nemsokára elindul a magyarok elleni tisztogatási akció.³ Feltételezései igen hamar beigazolódtak. A brassói repülőgépgyár kapuján már augusztus 31-én hirdetmény közölte, hogy egyetlen magyar dolgozó sem mehet be, a magyar vasúti alkalmazottakat pedig rendelet alapján elkezdték összeírni.⁴ A kiürítés előtti észak-erdélyi területekre tömegesen helyezték át a magyar vasutasokat, pénzügyi és igazságügyi tisztviselőket. Petru Groza visszaemlékezései szerint a Hivatalos Közlöny a bécsi döntés előtti dátummal közölte az áthelyezési rendeletet. Groza értesülései szerint csak Piskiből egy nap alatt 300 vasutast helyeztek át.⁵

A resicai vasművek magyar alkalmazottai 1940 októberében szülői értekezleten vettek részt, hogy megbeszéljék a szegény sorsú gyermekek megsegítésének kérdését. A gyűlést a hatóságok feloszlatták, a résztvevőket illegális állam-ellenes szervezkedéssel vádolták. A gyűlést feloszlató rendőrök feljegyezték a résztvevők neveit, és a névsort átadták az éppen ott tartózkodó Grecianu volt berlini román nagykövetnek. Grecianu így kiáltott fel: „A resicai vasműveknél még magyarok is vannak? No, majd elintézzük őket. Ez a gyűlésük épp kapóra jött.” Október végén mindnyájukat elbocsátották.⁶

1940. november 11-én elbocsátottak a zernyesti papírgyárból 21, a cellulózgyárból 40 magyar munkást. Közölték velük, hogy november 17-ig el kell hagyniuk az országot. A munkásokkal egy állítólagos belügyminisztériumi rendeletre hivatkozva közölték, hogy távozniuk kell, és ingatlanaikat is el kell adniuk. A kétségbeesett magyarok kérték a hivatkozott belügyminisztériumi rendelet számát, de arra azt a választ kapták, hogy ahhoz semmi közük. A hatóságok nem voltak hajlandók ugyanakkor írásos kiutasítási parancsot sem adni. Ez kb. 200–250 magyar lelket érintett, nem csak észak-erdélyi illetőségűeket.⁷

A román hatóságok minden tőlük telhető módon igyekeztek minél több magyar nemzetiségű lakost az ország elhagyására bírni. Azt terjesztették a magyarság körében, hogy az optálás a román hatóságok előtt is megoldható, közjegyzői nyilatkozattal, függetlenül attól, hogy a magyar állam miként nyilatkozik az optálók befogadását illetően. Ezt különösen olyan helyeken gyakorolták, ahol a kivándorlási vágy nagyon erős volt, pl. a Zsil völgyében és Resica vidékén. A bukaresti magyar nagykövet értesülései szerint a magyar munkások ezrével indultak a határ felé.⁸

1940. december 20-án már arról számolt be a brassói konzul, hogy a napokban Brassóban kifüggesztettek egy plakátot, amely felhívja a magyar nemzetiségűek figyelmét, hogy a magyar állampolgárság javára 1941. február 28-ig optálhatnak közjegyzők

³ A brassói magyar konzul hangulatjelentése, MOL, K 63, román–magyar viszony, kisebbségi ügyek, 1940. (253. csomó, 27/4. t.), 1pol/1940.

⁴ L. Balogh Béni: *A magyar–román viszony...*, 79.

⁵ Petru Groza: *A börtön homályában*, 165.

⁶ Takács Miklós elbocsátott resicai munkás jelentése, MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 1721/1941.

⁷ MOL, K 63, 253. cs., 27/4. t., 3biz/1940.

⁸ A bukaresti magyar nagykövet 1940. november 11-i jelentése, MOL, K 63, 253. cs., 27/4. t., 6303pol/1940.

előtt. A vasgárdisták pedig elkezdték összeírni a magyarok vagyonát, ennek pedig nyilvánvalóan az ijesztgetés volt a célja, hogy ezzel is bátorítsák az optálásokat.⁹

A katonai szolgálatra való behívás is jó alkalom volt arra, hogy minél több magyart rávegyenek a távozásra: a katonai vagy munkaszolgálatra behívott magyarokat a katonai hatóság megkérdezte, hogy át akarnak-e menni Magyarországra, vagy hat hónapos munkaszolgálatot akarnak végezni. A megkérdezettek jelentős része a távozást választotta, ezeknek három nap alatt el kell hagyniuk az országot. Brassóban egy volt községi írnok, Kovács András társulva egy románnal és egy szásszal, a hatóságok támogatását élvezve, üzletszerűen csábította rá a magyarokat az állampolgárságról való lemondásra, és segítette át őket a határon. Aldoboly község csendőrőrmestere a határon átszökött magyarok feleségeit és gyermekeit ijesztgetéssel bírta rá arra, hogy az eltávozott családfő után menjenek: megvádolta őket, hogy a megszökött családfővel továbbra is fenntartották a kapcsolatot, majd választani engedte őket a hadbírószági elítéltetés és a távozás között. A legnagyobb részük a Magyarországra való távozást választotta, de természetesen a kis székely vagyonok Romániában maradtak. A faluban rettegés uralkodott, mert annyi is elég volt, hogy valakire ráfognak, hogy átjárt az férjéhez, máris mennie kellett, vagy hadbírószághoz elé állították.¹⁰

Az elbocsátottak vagy az önként távozók optálása viszont nem ment akadálymentesen. Eleve sérelmesnek minősíthető az az eljárás, amit az első perctől alkalmaztak a hatóságok, amikor az optálótól nyilatkozatot kértek, amelyben hangsúlyosan meg volt fogalmazva, hogy az illető „önként és kényszer nélkül” mond le állampolgárságáról és a román állammal szembeni minden jogköveteléséről.¹¹ Ez egyrészt azért minősíthető sérelmesnek, mert az optálók általában nem önként, hanem valamilyen kényszer folytán távoztak. Elbocsátásukkal és nemkívánatos személyekké való nyilvánításukkal minden életlehetőségtől megfosztották őket, a katonai szolgálattal vagy hadbírószági ítélettel való zsarolás pedig szintén kényszerítő körülménynek minősíthető. Az efféle gyakorlat másrészt azért volt sérelmes, mert az állampolgári jogokról való lemondás mögött az etnikai tisztogatás nyilvánvaló szándéka állt (nem beszélve arról, hogy később, az 1945-ös állampolgársági törvény nem tette lehetővé a román állampolgárság visszaszerzését azoknak, akik erről önként lemondtak).

Az optálónak eleve gondot jelentett az is, hogy – Kacsó Sándor szavaival élve – „valamelyik ócskásnak negyed-áron eladja azt, ami otthonát meghitté tette, nehezen megszerzett bútorait”,¹² viszont távozását még nehezebbé tették a román hatóságok, akik igyekeztek a hetedik bírt is lenyúzni a távozni kényszerülőkről. Bár eleinte egyszerű kijelentkezés alapján elhagyhatták az országot, 1940 októberétől a hatóságok már három irat beszerzésétől tették függővé a távozást. Az első egy büntetlenségi bizonyítvány volt, amit 178 lej illeték, és még valamennyi hálapénz fejében állítottak ki. A második irat egy közjegyzői nyilatkozat volt, melyben az illető lemondott a román állampolgárságáról, kijelentette, hogy senki nem kényszerítette arra, hogy elhagyja az országot. A harmadik irat az adóhivatal bizonyítványa volt, miszerint a távozóknak nincsen adó-hátraléka. Az adóhivatal csak úgy adta ki sokaknak a kért bizonylatot, ha 502 lej fizettek le, mert szerintük sokan eltávoztak adójuk megfizetése nélkül, és most azt

⁹ MOL, K 63, 253. cs., 27/4. t., 19pol/1940.

¹⁰ A brassói magyar népközösség 1941. július 16-i jelentése, MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 4384/1941.

¹¹ Ld. pl. Ludvigh Gyulának, a Magyar Népközösség nagyszabeni tagozata vezetőjének jelentését, MOL, K 63, 253. cs., 27/4. t., 6172pol/1940.

¹² Kacsó Sándor: *Lélekesztőn*, 17.

a többiek tartoznak megfizetni, és mindenkire pontosan 502 lej esik. Ugyancsak itt színházjegyeket is igyekeztek rászózni a kérvényezőkre, hogy támogassák eltávozásuk előtt a román társulatot.¹³

1941. január 8-tól pedig az eltávozók ingatlanjainak eladása elé is komoly akadályokat gördítettek. A román Igazságügyi Minisztérium 965. sz. rendeletével egy bizottságra bízta a magyarok által eladott ingatlanok értékének megállapítását. Azon a címen, hogy a román állam clearing-számláját ne terheljék meg túlságosan, minden kitelepülni szándékozó magyar ingatlanának átruházására vonatkozóan megállapodást csak a törvényszék elnöke előtt lehetett kötni, és csak azután, ha a helyi törvényszék egy bírójából, a pénzügyigazgatóság és a prefektúra képviselőjéből álló bizottság a jogügylet tárgyának reális árát megállapította. Csak azokat az adásvételi szerződéseket lehetett telekkönnyileg bekebelezni, amelyeket a törvényszék elnöke láttamozott az eredeti okiraton, azzal a megjegyzéssel, hogy a vételárát a bizottság ellenőrizte és megállapította. Ez a rendelkezés nem vonatkozott a német kitelepülőkre. Általános vélemény szerint a rendelkezés célja a magyar vagyon eladásából származó vételár átutalási lehetőségének megakadályozása, vagy az átutalásra kerülhető összegnek a csökkentése, másrészt a magyar ingatlan vagyonok minél kisebb áron román kézre való átjatszása volt.¹⁴

Végül, a szerencsétlen menekülteknek, még ha sikerült is némi ingóságukat útra tenni, mégis üres kézzel kellett elhagyniuk a dél-erdélyi határt. Így járt az a tenkei fiatal férfi is, akiről a magyar Belügyminisztérium bizalmas távirata közli, hogy egy félixfürdői románnal cserélt házat. Üzent a családjának, hogy menjenek utána, de a családtól a határőrök minden vagyonukat elvették (élelmiszert, pénzt, aranyat, értéktárgyakat), úgyhogy még annyijuk sem maradt, amiből a gyermekeknek enni adjanak. A férfi hiába ment vissza később a katonákhoz visszakérni ingóságait, mert azok elkergették, és azt mondták, ha el nem tűnik, felakasztják. Kijelentették: „menjetez Horthyhoz, majd az ad nektek enni, de csak újévig, mert akkor mi már ott leszünk”.¹⁵ A kiutasítási esetek körüli sérelmek közül talán a legmegrázóbb annak a marosújvári napszámosnak az esete, akit 13 gyerekével együtt, minden ingóságuk nélkül, csupán két tehénnel gyalog indítottak útnak azzal, hogy távozzanak Magyarországra. Amikor a szerencsétlenül járt család Marosludasra érkezett, a helyi román bíró elkobozta a két tehenet is, és azzal kergette el őket, hogy vagy távoznak, vagy agyonlövöti őket.¹⁶

A petrozsényi magyarság helyzetéről szóló jelentésében Groszek Ferenc, időközben Magyarországra menekült kereskedő elmondta, hogy a bécsi döntés utáni optálások idején a magyaroktól indulásuk előtt a vasgárdisták mindent elvettek, még az útra csomagolt elemzésiát is. Hiába tiltakozott a népközösségi elnök a csendőrpáncsnoknál, azt a választ kapta, hogy szemet szemért, fogat fogért, mert Észak-Erdélyben is így cselekszenek a románokkal.¹⁷ Talán ezeknek a körülményeknek köszönhető, hogy még a román hivatalosságok is kénytelenek voltak később elismerni, hogy a magyarok Észak-Erdélybe való távozása nem volt más, mint „mezítlábon való átköltözés”.¹⁸

¹³ Ld. a MNK temesvári irodavezetőjének jelentését, MOL, K 63, 253. cs., 27/4. t., 6258pol/1940.

¹⁴ MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 231pol/1941.

¹⁵ MOL K 63, 260. cs., 27/4. t., 382/1941.

¹⁶ A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének 1940. szeptember 21-i jelentése, MOL K 28, 159. cs. 262. t. 4714/1940.

¹⁷ MOL K 610, 91. cs., VII/6.

¹⁸ Ezt Geblescu, román követéségi tanácsos jelentette ki Gyárfás Elemérnek, 1942. július 15-i tárgyalásukkor. Gyárfás Elemér: *A dél-erdélyi magyarság...* MOL, K 610, 91. cs., VII/1., 10.

Inzultusok, atrocitások, merényletek

a) Református lelkészek, tanítók, egyháztagok ellen

A magyar civil lakosság elleni atrocitások a bécsi döntés után hosszú ideig mindennapos jelenséggé váltak Romániában. Megnyilvánulási formájuk széles palettán mozgott: a legenyhébb szóbeli inzultusoktól a legvéresebb gyilkosságokig.

„Magyarul megszólalni valahol annyit jelentett, mint azonnali inzultusnak tenni ki magát az embernek. Tordán szembeköpték és megpofozták azt, akinek szájából egy magyar szó elhangzott.” – írta Nagy Ferenc 1940. november 6-án.¹⁹ Az atrocitások első hulláma az egyházat sem kerülte el. Annak ellenére, hogy bizonyára nem készült minden atrocitásról jelentés, a rendelkezésre álló anyagok így is siralmas helyzetre utalnak.

Albert Sándor bethlenszentmiklósi lelkész a vonaton az egyik kupéból azért kergették ki, mert magyarul mert szólni egyik útitársához, azzal, hogy azonnal takarodjék ki a kupéból, különben kidobják a vonatból.²⁰

Nagy Ferenc püspök-helyettes, Bíró Lajos marosdécsei és Nagy József balászfalvi lelkész szinte pórul járt, amikor Szászváros és Gyulafehérvár között az autóbuzson magyarul beszéltek egymással. Az egyik utas románul megkérdezte tőlük, hogy hová utaznak, s mikor ők erre románul közölték, hogy Gyulafehérvárig. Akkor rájuk támadt, hogy ő azt hitte, hogy legalábbis Nagyváradig, vagy még tovább: Budapestig, – ki az országból és a „büdös” nyelvükkel ne mérgezzék az autóbusz levegőjét. Majd az autóbusz utasaihoz fordult, és megkérdezte: lehetséges-e, hogy míg román testvéreik fejébe szeget vernek, őket megnyúzzák odaát, addig ebben az autóbuszban a magyarok mérgezzék a levegőt „barbár” nyelvükkel? Nagy Ferenc szerint csak annak köszönhető, hogy ki nem dobták őket az autóbusból, hogy az egyik román utas azt mondta: ők urak és nem „vadállatok”.²¹ És bár ebben a jelentésében az egyházi elnök több részletet nem közölt ugyan, összefoglalásképpen mégis megjegyezte: „Az ilyesféle esetek napirenden voltak.”²²

A bukaresti követség összesítő jelentése szerint 40–50 olyan eset ismeretes, amelyekben a tordai magyarság tagjait súlyosan inzultálták. Volt, akit megtámadtak, vagy olyan is, akit leköptek. Ezekről az inzultusoktól nem kímélték meg Arkossy Jenő református lelkész és a magyar nemzetiségű főügyészt sem.²³

Nem csak a magyar beszéd váltotta ki a román emberek agresszív magatartását a lelkészekkel szemben. Számos esetben különösebb indok nélkül, egyszerűen csak haragból vagy indulatból bántalmazták vagy inzultálták a lelkészeket, tanítókat.

Az árapataki lelkész, Farkas Károly jelentése szerint 1940. szeptember 25-én, délelőtt 10.30-kor az állami iskolai tanító, Glajer Nicolae rárontott, és öklével, majd kövekkel ütlegelni kezdte, és azt kérdezte: „Te semmirevaló! Hol van a határ? Az Oltnál? Te tolvaj!” Állítása szerint csak úgy tudott megmenekülni, hogy befutott a községházára, ott pedig az alkalmazottak akadályozták meg támadóját, hogy utolérje.²⁴

¹⁹ IgtanLvt 12612/1940.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 4384/1941.

²⁴ DRELvt, XLVII/6.

Soó Sándor, vulkáni lelkész ellen merényletet akart elkövetni az észak-erdélyi román menekültek egy csoportja. 1941. május 21-én három személy megkísérelt behatolni a lakásába. Próbálkozásuk sikertelen volt, mert felfedezte őket a szemközti polgármesteri hivatal őre. A következő este is próbálkoztak, szintén sikertelenül, harmadik este pedig már erőszakosabban igyekeztek feltörni a lelkészi lakás ajtaját. Ekkor megakadályozta őket az őr és a szomszédban lakó pékmester, és távoztak. Percek múlva azonban egy teherautón tértek vissza, amelyről nagy erővel óriási köveket dobáltak a lelkészi lakás ablakaira. A kövek olyan erővel törték be az ablakokat, hogy a dupla ablakon keresztül az ablaktól hat méterre levő falról visszapattanva két métert repültek, sőt az egyik kő a szoba ajtókeretében is kárt tett. A lelkész felesége az óriási ijedtségtől eszméletét veszítette. A jelentésben a lelkész kijelentette, hogy a merénylet az élete ellen irányult, ugyanis a három elkövető mellett többen is várakoztak a közeli bokrokban, hogy alkalomadtán a lelkészre és családjára törjenek.²⁵ Az esetről a Magyar Református Egyház Konventjének írott jelentésében a lelkész azt is hozzátette, hogy nem ez volt az első merénylet ellene. Elmondta, hogy az 1941. januári vasgárdista felkelés idején őt is el akarták otthonából hurcolni a helyi vasgárdisták, hogy lupényi kollégájához hasonlóan agyonverjék. Ő viszont nem volt otthon, Déván tartózkodott, és megmenekülését egy dévai vasutasnak köszönhette, aki éjszakára egy üres szenes vagonban rejtette el.²⁶ A lelkészt ért zaklatások nem múltak el a vasgárdista lázadás levezésével, hiszen egy évvel későbbi jelentésében így írt: „Ma is naponként ostrom alatt állok. Esti szürkület után bezárt ajtóknál ülünk otthon, de éjjeli nyugalmunk nincs, mert állandóan figyelő alakok járják udvarunkat, amit még jelenteni sem tudok, mert bizonyítani nem tudom. A sok zaklatás folytán feleségem idegösszeroppanás előtt áll.”²⁷

Óraljaboldogfalván Keményné Czirják Emmának, a helyi idős tanítónőnek kellett elszenvednie a beszállásolt katonaság egyik hadnagyának inzultusait. Az történt ugyanis, hogy a tanítónő nem volt hajlandó lakását és a régi felekezeti iskolát tiszti lakásnak átengedni. A tiszt ekkor kifakadt, és elkezdett kiabálni, hogy: „Tudjátok, ki vagyok én? Román tiszt. De ti magyar kutyák vagytok ... Tudod, mit csinálnak odaát a magyarok? Azt, hogy egy pap fejébe szeget vertek, másiknak a bőrért nyúzták le. Úgy húzom le én is a te bőrdet, kutya magyar a papodéval együtt, kinek hallottam már hírét.” A hadnagy végül kénytelen volt távozni, de a jelentésben arról is olvasunk, hogy egy másik özvegyasszonynál hasonlóképpen járt el, ott még pisztolyt is szegezett az asszony fejének. A tanítónő hiába kérte a helyi csendőr segítségét, az kijelentette, hogy a katonaság akcióiba nem avatkozhat.²⁸

A lelkészeket ért atrocitások közül a legkülönösebb Régeni István gyulafahérvári lelkészt érte. Az ő esetéről Márton Áron, gyulafahérvári római katolikus püspök számolt be a Magyar Külügyminisztériumnak írott egyik hangulatjelentésében, amelyet a brassói konzulátusnak juttatott el. Elmondta, hogy a lelkész kertjében az egyik rózsatövön oltás folytán egyszerre nőtt ki egy piros és egy fehér rózsza. Egy reggel a lelkész kivágva találta a rózsafát, mellette a következő üzenettel: „Ha még így oltasz, te is a

²⁵ Soó Sándor jelentése, DRELvt, XLVII/21.

²⁶ MREZSL, 2.f/165/23/1–6.

²⁷ MOL, K 63, 262. cs., 27/4. t., 4520pol/1942.

²⁸ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 215–216.

sorsára jutsz. A román nép hazájában nem kell piszkos magyar zászló.” Aláírás: „a román nép.”²⁹

Számtalan ehhez hasonló, „enyhe” atrocitás érthette a lelkészeket, hisz Nagy Ferenc egyik jelentésében így fogalmazott: „Mennyi más eset van – amelynek a névtelen, szenvedő hőse egy-egy református pap volt, amely felett napirendre tértünk, és még papírra sem vetettük. Minden református pap gyanús, aki csak él – érezte lelkipásztor seregünk, és csendesen, szótlantul tűrte a szidalmat, fenyegetést, támadást.”³⁰ Ezek pedig nem maradtak el, sőt, sokszor az agresszív tettelegességig fajultak. Őt olyan esetről tudunk, ahol a lelkészt a zaklatás mellett testi agresszió is érte.

Az első Régeni István, gyulafehérvári lelkész esete. 1940 őszén a házkutatás megszokott dolog volt, főleg a „gyanús” elemek házáinál. A lelkészek pedig – természetesen – gyanús elemek voltak. Így került sor házkutatásra a lelkész lakásában is. A házkutatást végző detektívek azonban nem találtak mást, csak néhány régi magyar albumot, egy magyar ruhás babát, amit 1917-ben, az akkor hétéves, beteg kislányának vásárolt a lelkész, szintén 1917-ből a lánya első osztályos értesítőjét, melynek borítójára a Himnusz volt rányomtatva, és egy régi kalotaszegi turistatérképét. Mindezeket, mint „bűnjeleket” elkobozták, a lelkészt pedig bekísérték a csendőrségre. Ott egy vasgárdista „komiszár” rárontott, többször megpofozta, azt hányva szemére, hogy állítólag kapcsolata volt a „rongyos gárdával” és a levante-egyesülettel. Ezután elengedték.³¹

A második eset Jenei Sándor, pusztakamarási lelkésszel történt. A faluba 1940 decemberében észak-erdélyi menekültek érkeztek, akik részére a parókia egy részét is át kellett adnia. A menekültek azonban tavasszal a parókia melletti réten kezdték legeltetni a lovaikat. Ez a rét a lelkész használatában levő kaszáló volt. Amikor a lelkész felszólította, hogy a lovakat hajtsák el onnan, az egyik menekült férfi a lelkész nyakának ugrott, és fojtogatni kezdte. Csak a magyar hívek összecsődülésének volt köszönhető, hogy nem követtek el további erőszakos cselekedetet a lelkész ellen.³²

Keresztes József, resicai lelkész viszont nem szabadult ilyen „könnyen”. 1941. január 8-án Gyulafehérvárról Dévára akart utazni. Az állomáson egy rendőr-komiszár letartóztatta, bekísérte, ezután pedig szörnyű vallatásnak és kínzásnak volt kitéve. Kegyetlenül verték és ütlegelték. Cipőjét lehúzták, talpára gumibottal ötven ütést mértek, s azután arra kényszerítették, hogy sajtó lábbal körbefusson a szobában, és mivel erre képtelen volt, arcon és fejbe verték, rugdosták, öklözték, majd arra kényszerítették, hogy sajtó lábait a mosdótálban eléje tett jéghideg vízben úsztassa. Más alkalommal kezét-lábát összekötözve dobálták a magasba, és úgy esett le egyensúlyát elvesztve a kemény padlóra számtalanszor, míg öntudatát is elvesztette. Napokon át olyan kínzásnak vetették alá, hogy végül nem bírva már sem testileg, sem lelkileg a fájdalmat és a kínzást, zaklatott idegzetten öngyilkosságra határozta el magát, és felvágta ereit. Ezután a nagyszombeni hadbíróságra kísérték, hol a vizsgáló hadbírószági ügyész azonnal kihallgatta, és vallomástétele után szabadlára helyezte.³³

A negyedik eset talán a legmegrázóbb. Január 22-én egy csendőr két gárdista kíséretében megjelent a lupényi lelkési irodában, s ott felszólították Gráf József lelkészt, hogy menjen a csendőrségre. Ő gyanútlanul elment velük. A csendőrségen ott volt az

²⁹ MOL, K 63, 266. cs., 27/7. t., 5047pol/1942.

³⁰ Nagy Ferenc: *Hejzsetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11. 214.

³¹ Uo. 201–202; DRELvt, XLVII/13.

³² DRELvt, XLVII/24.

³³ DRELvt, XLVII/14.

őrmester, a községi bíró, valamint Cocea Ioan, vasgárdista komiszár. Miután megkérdezték, hogy hívják, és ő válaszolt, a komiszár rögtön elkezdte pofozni, rúgni, ütni, verni, ahol érte. Amikor a lelkész eltakarta arcát, akkor a fejét kezdte ütni a pecsétgyűrűjével, ettől később apró daganatok nőttek a fejére. Körülbelül tizenöt percig verték, ekkor kiküldték, és estig várnia kellett a váróteremben egy padon. Este leküldték a konyhába, ott is várnia kellett, majd beparancsolták a kamrába. A sötétben le kellett vetkőznie, és lefeküdni a lisztes ládára, ekkor két kezét hátrahúzták a nyaka köré, az egyik vasgárdista ráült a fejére, s a másik a derekától a térdhajlatáig kezdte ütni-vern. Este héttől háromnegyed nyolcig verték, végül eszméletét veszítette. Reggelig ott tartották, s akkor aláírtak vele egy iratot, amit a további veréstől való félelem miatt elolvasás nélkül aláírt. Kijelentették, hogy gyalog Dávára fog menni, csendőri kísérettel. Gyalog ment Vulkánig, de a hat kilométeres utat két óra alatt tette meg, az ottani csendőr pedig nem akarta gyalog továbbengedni, autót szerzett neki, azon vitték Petrozsényig. Petrozsényben nem engedték, hogy orvosi láteléletet vegyenek fel a sebeitől. Csak három nap múlva vitték be Dávára, ahol a helyi őrnagy megbotránkozva hallgatta végig az esetét. Az iraton, amit aláírtak vele, az állt, hogy ő Magyarországnak kémkedett, ezt persze az őrnagy bizonyíték híjában semmisnek nyilvánította. Az őrnagy átadott neki egy iratot, hogy azzal jelentkezzen a lupényi csendőrségen, de a lelkész kijelentette, hogy fél az újabb verésektől. Az őrnagy azonban biztosította, hogy újabb verésről szó sem lehet, mert szigorú rendeletet adott ki e tekintetben.

A verés miatt a lelkésznek rendellenesen működött a szíve, a zúzódások miatt leállt a bal veséje, háta és alsó testrészei pedig az ütések által okozott véraláfutások miatt teljesen elfeketedtek. Három hónapba telt, amíg az ütések nyoma felszívódott, és a lelkész teljesen helyrejött.³⁴

Nemcsak a vasgárdista terror idején, hanem annak megszűnése után is veszélyeztetve volt a református lelkészek testi épsége: ha egy lelkész épp útjába került a magyargyűlölő tömeg dühének, akkor nem úszhatta meg verés nélkül.

Benedekfi Samu esperesi segédlelkészt 1941 októberében a petrilai vonaton verték meg azért, mert magyar nyelvű regényt olvasott. Az eset után koholt vádakak fabrikáltak ellene, és végül úgy vették fel a jegyzőkönyvet, hogy ő kezdeményezte a verekedést. Arról is beszámolt jelentésében, hogy a vonaton más magyarokat is bántalmaztak. Ügye hadbírótság elé került, ahol november 17-én volt az első tárgyalás.³⁵

Brassóban, 1944. február 26-án egy 60 személyből álló, észak-erdélyi menekültekből összeverődött tömeg rátört az egyik étteremben vacsorázó magyar társaságra, és súlyos sérüléseket okozott Csia Pál református lelkésznek, Vasvári Aladár római katolikus lelkésznek, Bély Ferenc grófnak és a brassói magyar konzulátus egyik tisztviselőjének. Egy későbbi jelentés szerint a támadókat egy Olteanu Gavril nevezetű önkéntes vezette, akinek később számos román hivatalosság is gratulált bátor cselekedetért. Az esetről először a kolozsvári *Ellenzék* c. napilap, 1944. március 3-án számolt be, a beszámoló következményei pedig tovább terhelték az amúgy is terhes magyar–román diplomáciai kapcsolatokat. Az eset miatt felingerelt kolozsvári magyar diákság véres verekedésbe torkolló román-ellenes tüntetést szervezett a városban. Betörték a görögkatolikus teológia épületébe, ott véres összetűzésre került sor a román diáksággal, összetörték az épület bútorzatát, sőt, állítólag Hossu püspököt is szembeköpték. A bot-

³⁴ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11.; DRELvt, XLVII/15.

³⁵ DRELvt, 2487/1941.

rány legnagyobb vesztese végül csak a dél-erdélyi magyarság lett, mert az eset hallatán feltűzelt szebeni hadbírók a következő napokban a megszokott ítéletek ötszörösével sújtották a magyar vádlottakat, a brassói középiskola épületében pedig bosszúból román diákok garázdálkodtak: leszedték a termekben függő, régi egyházi vezetők olajfestsű képeit, összeszurkálták és leköpdösték azokat, az értékes ráamákat pedig összetörték. Az egyik üveg alá becsúsztattak egy régi, Ferdinánd királyt ábrázoló képet.³⁶

Román diákok egyébként – vélhetően főként tanáraik izgatására – gyakran vete-medtek magyar-gyalázásra, erőszakosságra. A nagyenyedi román líceum növendékei például a Bethlen Kollégium kertjéből kődobálással kergették el az ott tornaórát tartó magyar tanulókat, akikkel tanítójuk is velük volt. Amikor a tanító a gyermekek védelmére sietett, az inzultáló diákok ocsmány szavakat kiáltoztak feléje.³⁷

A református híveket ért atrocitásokat nem áll módunkban kivétel nélkül felsorolni. Egyrészt azért, mert valószínűleg nem is készült minden zaklatásról feljegyzés, másrészt azért, mert minden sérelem, magyarverés felsorolása túllépné tanulmányunk kereteit. Néhány jellemző példát mégis fontosnak tartunk megemlíteni.

1940. szeptember 14-én egy Kolozspatáról Apahidára menekült magyar férfi jelentette a bevonuló 2. hadsereg parancsnokságának, hogy falujában két férfit véresre vert a román dühödt tömeg.³⁸

Az aradi konzul egyik 1941-es jelentésében a következő sérelmekről számolt be: Balázs Ferenc 43 éves tótváradai kovácsmestert 1940. december elején súlyosan megverték, majd Lippánál kidobták a robogó vonatból. Mindezt csak azért, mert magyarul beszélt. Molnár Márk Margitnak a temesvári titkosszolgálatnál csak azzal a feltétellel voltak hajlandóak úti okmányt adni, ha előbb odaadja magát nekik. Egy, a jelentésében magát megnevezni nem akaró aradi zenetanárnő lakásába egy vasgárdistát szállásoltak be, aki őt egy nála talált magyar nemzeti színű szalag miatt annyira a hatalmában tartotta, hogy közös ágyban kellett a gárdistával aludnia, és minden kívánságát teljesítenie kellett. Amikor a rendőrségre mégiscsak panaszra ment, kinevették, és azzal küldték el, hogy „örüljön, hogy nem szép asszony létere ilyen csinos fiúval alhat”. Egy elmenekült aradi cukrász nejét a lakásába behatolt román őrmester 1940. december végén kisgyermekai szeme láttára becstelenítette meg. A panasztevőt az aradi rendőrségen kinevették és elkergették.³⁹

Nits István lelkésznek a Temesvár melletti Újkissoda református híveivel szembeni zaklatásokról szóló emlékirata több sérelmes esetet is felsorol: 1940. november 23-án két újkissodai egyháztagot a községháza pincéjében legionisták utlepeléssel és revolverrel arra akartak kényszeríteni, hogy vallják azt, hogy a református istentiszteleteken irredenta és kommunista propagandát űznek. Félve a hívek későbbi panasztételétől, ezzel a fenyegetéssel próbálták elhallgattatni őket: „Még el is temetünk benneteket, és családotok sem fogja megtudni.” November 27-én este a bünbánati istentiszteletre tartó B. Kovács Sándort legionisták igazoltatták, ugyanekkor három iparostanoncnak teszi inzultus közben megtiltották, hogy református istentiszteletre járjon. Az istentiszte-

³⁶ Az esettel kapcsolatos hangulatjelentéseket ld. MOL K 28, Romániai eseményekkel, intézkedésekkel kapcsolatos helyzet-, hangulatjelentések. IV. rész, 1944. (71. cs., 117. t.), 116/1944; 21pol/1944., 127biz/1944.

³⁷ MOL K 63, 260. cs., 27/4. t., 2689/1941.

³⁸ MOL K 28, 159. cs. 262. t. 4968/1940.

³⁹ MOL, K 63, 260. cs., 1941/27/4. t., 8pol/1941.

letről hazatérő Mecher Erzsébetet „büdös magyar” kiáltások közben legionisták összerugdosták.⁴⁰

Marosszentimrén, 1943. virágvasárnapján került életveszélybe a maroknyi gyülekezet, amikor a templomból kijövőket kőzapor fogadta, amelyet a lelkész jelentése szerint 6–7 román ember zúdított az ott levőkre. A lelkész felismerte a tetteseket, és jelentette a csendőrségen az esetet. A csendőr aznap le is tartóztatta őket, de már másnap szabadon engedte.⁴¹

A román csendőrség, kémelhárító- vagy titkosszolgálat fogságába esett egyének valatás közben kemény, elviselhetetlen tortúrának voltak kitéve. Említettük néhány lelkész véres, kegyetlen megkínzását. Hozzájuk hasonló elbánásban számos egyháztag részesült. Hadd álljon itt néhány példa:

A bukaresti kémelhárító iroda módszere a talpverés, dróttal való felhúzás és magyar nemzeti színű zászlóba burkolt fejszenyéllel való ütlegelés volt. Ezen módszer áldozata lett egy nagyváradi ügyvéd, aki 1940. végén halt meg a zsilavai börtönben. Három aradi magyar férfit, akik át akartak szökni a határon, november 21-én egynapi éheztetés és szomjaztatás után kezdtek el vartatni. Alsó testüket tüvel szurkálták, vizes lepedővel letakarták, és bikacsökökkel ütötték, öklözték őket, herezacskójukat spárgával összekötötték, és a spárga két végét meghúzták.⁴²

Magyarfenesen 1940 őszén a tordaszentlászlói román csendőrőrmestert az általa tanúsított rossz bánásmód miatt megtorlásképpen agyonverte néhány helyi lakos. Az illetők rövidesen el is menekültek Magyarországra, a csendőrség pedig családtagjaikon és a helyi lakosokon igyekezett elégtételt venni. Vád alá helyeztek és hadbíróóság elé hurcoltak hat személyt (négy férfit és két nőt, a tettesek hozzátartozóit) bűnpártolás és bűnsegédi bűnrészesség címén. A kihallgatást brutális kínzások kísérték.⁴³ A faluban összesen tíz családot vallattak ki. A vallatások olyan erőszakosak voltak, hogy kilenc embert később hónapokig kellett vizes lepedőbe csavarva ápolni, a jelentéstevő pedig annyit jegyzett meg róluk: „belőlük nem lesz munkaképes ember”. A község a csendőrség rémuralma alá került, lakosságának mintegy egyharmada elmenekült.⁴⁴

A német–olasz tiszti bizottság kolozsvári összekötő tisztjének jelentése szerint 1940. október 4-én Kolozsváron jelentést tett Bordi József, tordai géplakatos. Őt a bécsi döntés után rögtön elbocsátották, Kolozsvárra jött, ahol állást is kapott. Szeptember végén visszament eladni ingatlanait és elhozni a családját. Ekkor letartóztatták, és azt akarták rábizonyítani, hogy kémkedni tért vissza. Miután ezt tagadta, megverték. Vele együtt raboskodott a magyarfenesi református lelkész, egy magyarlétai legény, egy szatmári parasztember és egy kövendi cigány, akiket hasonló bánásmódban részesítettek. Október 1-jén átkísérték mind a négy foglyot a tordai csendőrparancsnokságra, ahol újból felpofozták őket, majd gyalog a koppándi csendőrségre vitték, azzal, hogy átteszik őket a magyar határon. Itt az egész éjszakát állva egy vizes pincében töltötték. Október 2-án átkísérték őket a túri csendőrőrsre, délután pedig a bányabükki csendőrőrsre. Itt arról faggatták őket, hogy Kolozsváron hány románt öltek meg, majd levetkőztették és megverték. Az éjszakát ismét egy vizes pincében állva töltötték, minden

⁴⁰ *Emlékirat...*, MOL, K 63, 261. cs., 27/4. t., sz. n.

⁴¹ DRELvt, 834/1943.

⁴² MOL, K 63, 260. cs., 1941/27/4. t., 2689/1941.

⁴³ A brassói magyar konzul jelentése, MOL K 63, 260. cs., 1941/27/4. t., 1794/1941.

⁴⁴ Gál Miklós jelentése, MOL K 63, 260. cs., 1941/27/4. t., 1882/1941.

élelem nélkül. Október 3-án este egy rendőr kíséretében adták át a magyar határőrségnek.⁴⁵

1941 decemberében egy Bukarestben szolgáló székely cselédlány hazalátogatott Háromszékre, hogy meglátogassa szüleit. Három hónapot tartózkodott Székelyföldön, 1942. március 15-én lépte át ismét a román határt. A határon azonban elfogták, és kémkedéssel vádolták. Hidvégen bevitték a rendőrörsre, és vallasni kezdték. Onnan Földvárra kísérte két katona. Ott is jegyzőkönyvet írtak, de nem engedték szabadon. Őrsről őrsre kísérték, amíg megérkeztek Brassóba az ötödik hadtesthez. Bevitték egy nagy irodába, és kezdődött ismét a vallasás. Egy Schuller nevű sepsiszentgyörgyi fő-kémelhárító tiszt felől érdeklődtek, azt várták tőle, hogy mondja azt, hogy ő küldte kémkedni. Egy hétig tartották ott, és mindennap gumibottal verték. Egy hét után Bukarestbe vitték. Ott egy hónapig tartózkodott. Már az első napon betették egy szekrénybe, és bekapcsolták az áramot. Második nap az ujjaiba tüket szúrtak, harmadik nap pofozták, negyedik nap villannyal rázatták, ötödik nap öklözték, hogy vallja be, hogy kémkedett. Egyszer az egyik tiszt úgy pofon vágta, hogy leesett. Ezután előlről kezdték a kínzást villannyal. Ez így ment egy hónapon keresztül. Teste csupa kék folt lett már, mégis, mindennap levitték a kínzópincébe. Egy hónap után már kijelentette, hogy bármit aláír, csak hagyják békén, és ne kínozzák többé. Le kellett írnia, hogy az volt a megbízatása, hogy Bukarestből az élettársától és a vezérkari tiszt testvérétől híreket vigyen Schullernek. Még az autó rendszámát is lediktálták, amivel közlekedett. Azt is lediktálták, hogy hány ezer pengőt kapott ezért Schullertől. Elfogatásától, Hidvégtől Brassóig minden őrsön csak egyoldalvas volt a nyilatkozata, Bukarestben már tizenhárom és fél oldalvas lett. Egy hét múlva a brassói börtönbe vitték, majd hadbíróóság elé állították. Az ítélet halál volt. Az ítéletet nem hajtották végre, hanem egy év múlva újratárgyalták az ügyet. Akkor életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Öt évet és három hónapot volt teljesen ártatlanul a rácsok mögött. A börtönbüntetést a Prahova megyei Misleán, a Câmpinatól nyolc kilométerre lévő női börtönben töltötte le.⁴⁶

1943. március 7-én Kővágó József erdőgyaraki, tizenhat éves fiatalember Mezöbajban temetésen vett részt. A temetés után néhány társával a községbeli szövetkezeti vendéglőbe ment. Egy ittas csendőr követelte tőlük, hogy neki cigarettát és italt fizeszenek. Ők ezt megtették, de mivel a csendőr tovább kötekedett velük, elmentek. Közben a csendőr valahol elvesztette a fegyverét. Kidobolták, hogy a megtaláló adja vissza, de a keresésnek nem lett eredménye. Ekkor behívták azokat a legényeket, akik a vendéglőben voltak, és brutálisan vallasni kezdték őket. A fiatal fiút a csendőr egy bikacsökkel addig ütötte, amíg eszméletét veszítette: 90 ütést kapott. Miután a bikacsök használhatatlanná vált, a csendőr a földre teperte, taposta és rugdosta, majd a pincébe záratta. Rövid idő múlva újakezdte a vallasást. A fiatal fiú ujjait az ajtó nyílásába tette, és rázárta az ajtót. Közben megérkezett a gyaraki járásörmester, aki tovább verte a fiút. Kezét hátrakötötte, hajánál fogva lerántotta a földre, és úgy ütötte. Pár nap múlva valaki visszatette a revolvert a falu kútja mellé, azzal az üzenettel, hogy nem nézhette, hogy a fiúkat egy pisztoly miatt annyira kínozzák.⁴⁷

1941 októberében az egyik alsófelsőszentmihályi (Torda vm.) gazda három katonát tetten ért, miközben gyümölcsösét fosztogatták. A gazda panaszt tett az illetékes ör-

⁴⁵ MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 6802/1941.

⁴⁶ *Juliska néni, a „kém”*, Iochom István interjúja, Háromszék, Sepsiszentgyörgy, 2007. szeptember 7.

⁴⁷ Olosz Lajosnak, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület főgondnokának beszámolója MOL, K 610, 91. cs., VII/8.

mesternél, az a katonákat elengedte, a panasztevő gazdát meg egész éjjel verette. Mikor a gazda meggyógyult, kénytelen volt mindent otthagya Magyarországra menekülni.⁴⁸ Ugyanez az őrmester egy másik gazdát a fiával együtt azzal vádolt, hogy el akarták venni a termésüket fosztogató katonák fegyvereit: véresre verette őket, majd átadta a szebeni hadbírósnak, ahol egyhavi szabadságvesztésre ítélték őket.⁴⁹

A hívek elleni atrocitások sorában végül meg kell említenünk a legionáriusok által kitervelt merényletet, amely, ha sikeres lett volna, több ezer magyar ember életét követelte volna. Az 1941 januári lázadáskor ugyanis a Vasgárda több ezer magyar ember legyilkolását tervezte. Több, egybehangzó jelentés szerint városonként pontos névsorok készültek azokról a személyekről, akiket ki akartak végezni. Számos jelentéstevő tudott arról, hogy megkövezés vagy sortűz által akartak végezni egy-egy település magyarságával.

Említettük az őraljaboldogfalvi tanítónő panaszát a lakását rekviráló tiszt durvaságát illetően. Panasztevő jelentésében ugyanakkor arról is beszámolt, hogy a vasgárdisták azt tervezték, hogy megkövezik a templomból kijövő magyarokat.⁵⁰

A szintén említett újkissodai sérelmek között is találunk említést tervszerű merényletre vonatkozóan: a november 28-i istentiszteletről kijövő Nits István lelkész és az egész gyülekezet revolvért előreszegző legionistákkal találta magát szemben.⁵¹ Ugyanígy ijesztgették a legionisták a szászvárosi magyarokat is: naponta ötször-hatszor összegyűjtöttek több mint száz magyart, beszorították egy kőfallal körülvett sarokba, ott gépfegyvereket szegeztek rájuk, majd elengedték őket.⁵²

Gyárfás Elemér külön jelentésben számolt be a magyarok és vezetőik legionáriusok által tervezett legyilkolása kérdéséről. Gyárfásnak tudomása volt arról, hogy szinte minden magyarlakta dél-erdélyi településen léteztek listák arra vonatkozóan, hogy kiket fognak a magyarok közül kivégezni. Aradon az egyik listán 53 magyar név szerepelt, Kisjenőn 170, Magyarpécskán 90, a brassói listán 1000. Arról is beszámolt, hogy Magyarfülye és Magyarherepe községekben a vasárnapi istentisztelet alkalmával akarták a magyarokat lemészárolni. A medgyesi református lelkésznek, Kölönte Tibornak egy ideig bujdosni kellett, mert meg akarták gyilkolni. A fogarasi lista második helyén Járny Márton református lelkész, helyi népközösségi elnök neve szerepelt.⁵³ Ezzel egybehangzó jelentést tett Groszek Ferenc, Magyarországra távozott petrozsényi kereskedő is, aki arról számolt be, hogy Petrozsényben is készült egy névsor azokról a magyarokról, akiket a vasgárdisták ki akartak végezni. A listán mintegy 130 magyar család neve szerepelt.⁵⁴

b) Református templomok, iskolák, egyházi épületek ellen

A civil lakosok és a hatóságok nem mindig csak a helyi lelkészek és tanítók ellen irányították haragjukat, hanem azt a magyar templomok, iskolák, parókiák sem kerülhették el. Volt, ahol agresszív támadás ért egyházi épületeket, volt, ahol a tettesek beér-

⁴⁸ Ifj. Müller Jenő jelentése, MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Nagy Ferenc: *Hejzsetkép...* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 215-216.

⁵¹ MOL, K 63, 261. cs., 27/4. t., sz. n.

⁵² A MNK temesvári irodavezetőjének jelentése, MOL, K 63, 253. cs., 27/4. t., 6258pol/1940.

⁵³ MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 3633/1941.

⁵⁴ MOL, K 610, 91. cs., VII/6.

ték a kifosztással vagy csak az ablakok bezúzásával, és volt, ahol a hatóságok pusztító szándéka sodort veszélybe egyházi épületet, emlékművet.

A legsúlyosabb támadás a feketei egyházközség szórványát, Gerebenest érte. Itt ismeretlen tettesek felgyújtották a református imaház mellé nemrég épített haranglábát. A harangláb és vele együtt a gyülekezet 100 kg-os harangja teljesen leégett. A gyülekezetet adminisztráló feketei lelkész jelentéséből az is kiderült, hogy ez a második – immár sikeres – merénylet volt a harangláb ellen, először ismeretlen tettesek petróleummal locsolták le, és úgy próbálták lángra lobbantani.⁵⁵

A második ismert eset kevesebb kárt okozott a megtámadott templomnak, de annál jobban felborzolta a kedélyeket. 1942. augusztus 13-án, délután egy csapat katona vonult Dicsőszentmárton felől Vámosgálfalva felé. Szőkefalvára érve, elkezdtek a levegőbe lőni, bombákat és kézi gránátokat dobálni, felverve a község csendjét. Közben elérték az egyházközség telkét, ezen állt a templom is és a cinterem is. A csapatot vezető egyik hadnagy, látva, hogy nincs emberi mozgás a kertben és a cinteremben – egy kézi gránátot bedobott a kertbe, egyet pedig a templom cintermébe. A kertbe eső gránát megsemmisítette a veteményt, a templomba eső pedig harminc ablakot tört be, és a templom falán sok kisebb-nagyobb lyukat vágott. A betört ablakok nagy robajjal hullottak be a templomba, a papi szék elé – Újkenyérért való hálaadásra tartott bűnbánati héten, délutáni istentisztelet előtt. A jelenetnek szemtanúi voltak a szomszéd házak lakói, különösen asszonyok és gyermekek, kik a történeteken megbotránkozva szemléltek a betört ablakokat és a megrongált templomfalat. A szemtanúk állítása szerint a katonák kijelentették, hogy aki zúgolódni akar, menjen Budapestre igazságért, és hogy a templomot azért érte merénylet, mert a tetejét nem ékesítette kereszt. Hiába jelentették a helyi csendőrmesternek húszan is a merényletet, az illető nem akart hallani arról, hogy a kártérítés ügyében bármilyen lépést tegyen, sőt, megfenyegette az egyház gondnokát, hogy ha további lépést mer tenni, meglátja annak következményeit. Végül az átvonuló csapattest hadnagya – félve attól, hogy az ügyet jelentik a német–olasz tiszti bizottságnak, és abból neki kellemetlensége származhat –, visszatért, és vállalta, hogy megtéríti az okozott kárt, cserébe azt kérte, hogy az egyházközség vonja vissza a hivatalos panaszát.⁵⁶

A harmadik feljegyzett eset a borbereki egyházközségben történt. 1940 októberében egy éjszaka ismeretlen tettesek törték fel a templomot. Az úrasztalát kihurcolták az udvarra, és ott darabokra törték, az úrasztali terítőt és a textíliákat szétépték, és sárba tiporták.⁵⁷

A negyedik eset áldozata a magyarherepei református templom volt. Itt 1941. január 1-jén a szilveszteri multság közben megittasodott Costin Ilică nevű vasgárdista és társai feltörték a templom ajtaját, és a templomban garázdálkodtak, jelentős kárt téve a bútortatban.⁵⁸

Magyarfenesen a már említett csendőrgyilkosság okozott felbecsülhetetlen károkat az egyházközségnek. Nemes Dezső református lelképásztor a tettes hozzátartozóinak, akik a csendőrök dühe elől menekültek Észak-Erdélybe, olyan igazolást állított ki, miszerint nevezetteknek azért kellett elmenekülniük, mert a román államtól elszenvedett üldöztetésük miatt veszélyben forgott az életük. A lelkész levelét azonban megtalálták

⁵⁵ DRELvt, XLVII/9.

⁵⁶ Nagy Ferenc: *Hejzettekép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11. 155–157.

⁵⁷ DRELvt, XLVII/18.

⁵⁸ MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 2277/1941.

az egyik szökevényénél, és a lelkészt letartóztatták. Hosszas kálvária után, melyről a fentiekben beszéltünk, a lelkészt végül kitoloncolták az országból, és Magyarországra jutott. A katonák ekkor az egyházközség vagyonán igyekeztek kitölteni bosszújukat. Az esetről Teleky Mihály, tordaszentlászlói lelkész, a kalotaszegi egyházmegye esperese tett jelentést: a parókiára katonákat szállásoltak be, azok bajonettel feltörték az egyházközség irattárát, az ott levő könyveket, a postakönyvet, át- és kitértek anyakönyvét, jegyzőkönyveket összetépték, és azokból máglyát készítettek. Az égetést a helyi római katolikus lelkész és a kurátor kérésére hagyták abba. A fásszínben levő fát a parancsnok távoli román falvakban lakó embereknek osztotta szét ingyen.⁵⁹

Az istvánházi gyülekezet acintosi fiókegyházközségét az átvonuló hadsereg kifosztotta. A falun áthaladó katonák feltörték az acintosi Kemény kúriát, ahol a gyülekezet imaterme volt, elvitték a klenódiumokat, a textíliákat és a perselypénzt. Egészen pontosan: két ezüst tányért, egy ezüst kelyhet, egy metszett üvegpooharat, négy terítőt, a perselypénzt és a perselynaplót. Hiába tiltakozott az Intézőbizottság a Hadügyminisztériumnál, a hadtestnél és a Kultuszminisztériumnál, sem a tettesek, sem a klenódiumok nem kerültek elő.⁶⁰

Az egyházközség kifosztásáról és az irattár elleni merényletről érkezett jelentés Mócsról is. A mócsi egyház főgondnoka 1940. szeptember 24-én tudatta az Intézőbizottsággal, hogy a helyi lelkész elmenekült Magyarországra, az üresen hagyott parókiát pedig az átvonuló román katonák kifosztották, az irattárát szétdúlták, és számos iratot megsemmisítettek.⁶¹ Az új lelképásztor beiktatásakor készített leltár szerint a katonaság garázdálkodása folytán az irattár egy része elkallódott, másik része pedig nagy rendetlenségben volt.⁶²

Az alsófelsőszentmihályi templom szintén a katonák garázdálkodásai miatt szenvedett sérüléseket. 1941 májusában a templom ajtaját – az egyházi vezetőség tudta nélkül – feltörték, és légvédelmi megfigyelő állást rendeztek be a toronyban. A torony ablakait betörték, a harang szíja pedig eltűnt.⁶³

A mezőszakáli szórványegyházközség imaháza elleni merénylet esetében inkább az erkölcsi-lelki, mint az anyagi kár a jelentősebb. 1941 júliusában az egyik menekült görög-katolikus lelkész, Gherghel Ioan vezetésével több helyi lakos betört a helyi Bethlen kastélyba, és az imaháznak használt termet feltörve, ott táncmulatságot szervezett. Az ittas „vendégek” később betörték néhány ablakot, és megrongálták az imaházat, a görög-katolikus lelkész pedig kijelentette, hogy „a magyarok menjenek a zsidó templomba imádkozni”. Az esetet az esperesi hivatal és az Intézőbizottság útján jelentették a balázsfalvi görög-katolikus érsekségnek és a Kultuszminisztériumnak. Mindkettő vizsgálatot rendelt el, de a vizsgálat után az „igazságszolgáltatás” csupán annyiban merült ki, hogy a Minisztérium megállapította, hogy az egyháznak nem volt engedélye istentiszteletet tartani a teremben, és a beszolgáló lelkész ellen (!) illegális gyülekezés vádjával eljárást indítottak a nagyszebeni hadbírószágon. A gyülekezet kárát nem térítették meg, és templomgyalázásért nem vontak senkit felelősségre.⁶⁴

⁵⁹ DRELvt, 617/1941.

⁶⁰ DRELvt, XLVII/10.

⁶¹ DRELvt, 117/1940.

⁶² DRELvt, 1264/1940.

⁶³ MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

⁶⁴ DRELvt, XLVII/23.

Alsókarácsonyfalván a templom, Búzásbocsárdon a kántori lakás és az iskola, Alvincen a lelkészi lakás, Vajasadon a lelkészi lakás és az iskola, Marosludason és Marosbogáton a lelkészi lakás, Mikezsásán az iskola⁶⁵ ablakait zúzták be ismeretlen tettesek. A jelentések nagy része szerint a tettesek feltehetően észak-erdélyi román menekültek voltak, de a hatóságok soha nem vontak felelősségre senkit, az okozott kár pedig nem térült meg.

Nem várt jobb sors a református egyházi épületeken levő feliratokra, emléktáblákra, a közelükben levő szobrokra sem. A tordai református lelkészi hivatalban 1940. december 31-én megjelent egy vasgárdista, és azt követelte, hogy a parókia falán levő emléktáblát távolítsák el. Az emléktábla Petőfi 1849-es ott-tartózkodását hirdette. A vasgárdista azzal fenyegetőzött, hogy ha nem veszik le a táblát, századmagával jön vissza, és az egész házat összetöri. A lelkész és a helyi népközösségi vezetőség úgy döntött, hogy inkább saját kezűleg szerelik le a táblát, mint hogy megvárják, amíg a vasgárdisták valóra váltják fenyegetésüket.⁶⁶

A szászvárosi református kollégium elemi iskolájának épületét – a tanulók és árvaházi gyerekek lecsökkent számára való tekintettel – az Árvaház elöljárósága bérbe adta az Egészségügyi Minisztériumnak, az épületbe a Kolozsvárról elmenekült Dominic Stanca nevű főorvos rendezett be kórházat. A bérleti szerződés 11. pontja határozottan előírta, hogy a bérlőnek kötelessége épségben megőrizni az épület udvarán az alapítók, Kun Géza és Kun Kocsárd szobrait.⁶⁷ Ezt a feltételt a kórház vezetősége igyekezett is betartani. 1943. május 1-jén azonban a város polgármestere, Secrea Coriolan, az Amlacher városi mérnök vezetésével dolgozó zsidó munkásosztaggal levette a szobrokat a talapzatukról, és a városi szekéren egy bikaistállóba vitette azokat. Az eset előzményeihez tartozik, hogy a polgármester már április 30-án közölte bizalmasan Bedő Béla szászvárosi árvaházi lelkésszel, hogy a szóban forgó szobrokat el kell távolíttatni. Amikor a lelkész a felszólítást írásban kérte, a polgármester kitért ez elől, mondván, hogy ő is bizalmas utasítást kapott a prefektustól. Másnap az eltávolítási munkálatok el is kezdődtek. Martonossy György egyházkerületi ügyész a bérleti szerződés 11. pontjára hivatkozva rögtön tiltakozott Stanca főorvosnál az eljárás ellen, az azonban közölte, hogy a maga rendjén ő is tiltakozott az eljárás ellen, és kijelentette, hogy a szobrokat nem szabad eltávolítani, mert az perhez, és a szerződés felbontásához vezethet, a polgármester azonban közölte, hogy mindezért ő maga vállalja a felelősséget. Az egyházkerületi ügyész ekkor a polgármesterhez fordult, aki kijelentette, hogy ő 1943. április 12-én a 8753-as bizalmas prefektusi rendelet alapján járt el, az egyházi képviselők tiltakozására pedig megígérte, hogy gondoskodik a munkálatok felfüggesztéséről. Közben telefonon beszélt Constantin Dumitrescu prefektussal, de a prefektus meghagyta, hogy a rendeletet végre kell hajtani. A polgármester ekkor annyit ígért, hogy másnap elmegy Dévára, és személyesen tárgyal ebben az ügyben a prefektussal. Az ügyész és a helyi lelkész azonban visszatérve az árvaházba, megdöbbenve vette tudomásul, hogy a szobrok eltűntek a talapzatukról. Rögtön visszatértek a polgármester irodájába, az azonban nagyon elutasítóan viselkedett, és még azt sem volt hajlandó megmondani, hogy hová vitette a szobrokat. Csak hosszas utánajárás után sikerült kideríteni, hogy a szobrok a városi bikaistállóba kerültek.⁶⁸ Egy, a Belügyminisz-

⁶⁵ DRELvt, XLVII/4.; XLVII/16.; XLVII/17.; XLVII/27.; XLVII/3.; 88/1943.

⁶⁶ MOL, K 64, 90 cs. 27. t., 15pol/1941.

⁶⁷ DRELvt, 171/1940.

⁶⁸ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11. 162–165.

tériumnak címzett tiltakozó irat alapján pedig azt is tudjuk, hogy a szobrok 1944 januárjában még mindig nem voltak a helyükön.⁶⁹

Az egyházi épületek elleni legjelentősebb merényletet a nagyenyedi vár körüli bástyák és építmények ellen akarták elkövetni a hatóságok. Ez a református egyház elleni igen sérelmes intézkedés cinikus kegyetlenséggel volt kiterelve, és csak a háborús események alakulásának köszönhetően nem hajtották végre. A magyar jellegű város teljes elrománosítási szándéka és a magyar múlt teljes megsemmisítésének fűtött gondolata miatt, városrendészeti szempontok ürügye alatt Pop Iosif polgármester heves támadásba kezdett a vár körüli bástyák és falak ellen. 1943. február 6-án az Alsó-Fehér megyei Egészségügyi Tanács Gyulafehérváron gyűlésezett Cioban Iuliu egészségügyi felügyelő, Cădariu Ioan orvos és Bilinszky Hugó mérnök jelenlétében. Az 1943. január 25-i helyszíni szemle alapján megállapították, hogy a jelzett ingatlanok (bástyák, várfalak, várfalak körül épült épületek, bolthelyiségek) életveszélyesek kívülről és belülről egyaránt. Így az 50/1942–43. sz. javaslattal kérték az egész ingatlanok azonnali kiürítését és lebontását. A kiürítést azonnal, a lebontást 1943. június 1-ig kellett volna végrehajtani. Pop Iosif polgármester határozatban közölte az érdekelt egyházközségekkel és bérlőkkel, hogy az ingatlanokat le kell bontani, és ha ez június 1-ig nem történik meg, majd elvégzi maga a polgármesteri hivatal, a tulajdonosok terhére. A lebontásra kijelölt ingatlanok értéke kb. 40 000 000 lej volt, eltekintve a bástyák műemlékértékétől. A bérjövendelmek mintegy évi 200 000 lejre rúgtak, ebből élt az egyházközség. A bástyák és a falak lebontása és eltakarítása, melyeket legfeljebb csak dinamittal lehetett volna lerombolni, olyan csillagászati számmal kifejezhető összegbe került volna, hogy annak fedezésére nem lett volna elég a nagyenyedi egyház és a hívek vagyona együtt. Nagy Ferenc jelentésében az esettel kapcsolatosan kijelentette, hogy itt brutális támadásról van szó a két protestáns egyház, a Bethlen Kollégium és az egész magyarság ellen, hiszen egyszerű körütekintés is igazolta a felhozott indokok valótlanosságát: a házakból kettőben gyógyszertár működött, a vármegyei egészségügyi tanács 1942-ben is felülvizsgálta az összes bolthelyiséget, és semmi kifogást nem talált. A Bethlen kastélyt, másfél méter vastag falaiival 1942-ben 1 000 000 lejért restaurálták.⁷⁰ Az ügyben a Magyar Népközség is hallatta szavát. Tiltakoztak a Munka- és Egészségügyi Minisztériumnál Bukarestben, és a polgármesteri határozatot megfellebbezték a gyulafehérvári közigazgatási bíróságon.⁷¹ A bíróság április 2-án ítéletet is hozott, ebben helyt adtak az egyház kérésének, és felfüggesztették a Polgármesteri Hivatal határozatát.⁷² A polgármesteri hivatal azonban megfellebbezte a törvényszéki határozatot, az egyháznak pedig nem sikerült semmisnek nyilváníttatni a Higiéniai Bizottság javaslatát, ami miatt félős volt, hogy a polgármesteri hivatal a felfüggesztett határozat helyett új határozatot bocsát ki, és kezdődhet előlről a felfüggesztési eljárás. Ezért az egyház újabb panaszt nyújtott be, ezúttal a nagyszombati feljebbviteli bírósághoz.⁷³ Az ügy további kimeneteléről sajnos semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre, csupán annyit tudunk, hogy 1944 januárjában még mindig függőben volt az ingatlanok kérdése, mert a nagyenyedi egyházközség presbitériuma határozatban jelentette ki, hogy az épületek esetleges kisa-

⁶⁹ DRELvt, XLVII/47.

⁷⁰ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11. 160–161.

⁷¹ DRELvt, 487/1943.

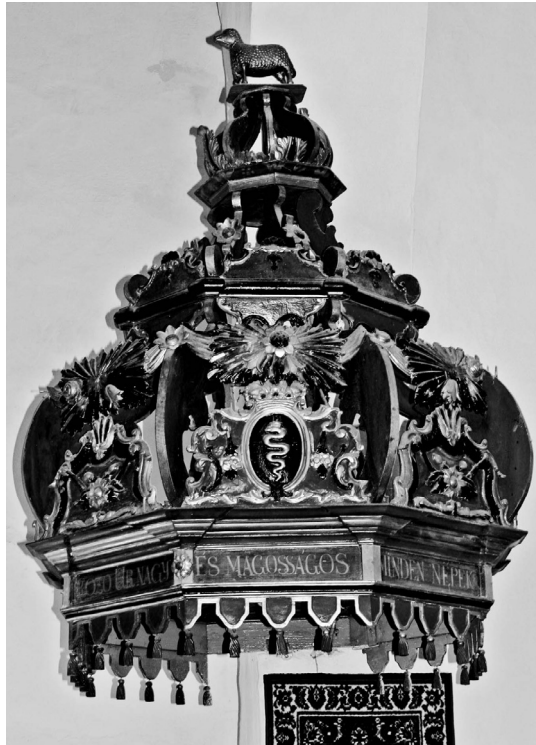
⁷² DRELvt, 580/1943.

⁷³ DRELvt, 1478/1943.

jávitásáról hajlandó lenne egyezkedni a polgármesteri hivattal.⁷⁴ Az esetet többé nem említik. Valószínűnek tartjuk, hogy a tavasszal kezdődő bombázások, a fegyverszünet és az azt követő magyar-román háború és az átalakulás eseményei közben a nagyenyedi polgármesteri hivatal elállt abbéli szándékától, hogy legfontosabb történelmi ingatlanától megfossa a helyi református közösséget.

Prejudices Suffered by the Reformed in Romania in the Period 1940–1945

The study presents the way Hungarian Reformed people were prejudiced by the Romanian authorities and civilians after the Second Vienna Award. First we present the discharge of the Hungarian workers from the Romanian mines and factories. This was followed by the forced immigration of these Hungarians to Northern Transylvania. We also present here the way that Romanian authorities have confiscated almost everything from the immigrants. The second part of our study presents the atrocities endured by Hungarians during the Antonescu regime. These atrocities varied from oral insults to spitting in face or slapping or even brutal beatings endured by Hungarians. We also present the methods used by the authorities to torture the Hungarian citizens suspected with espionage or disloyalty. Finally, we present the atrocities committed against Reformed churches and buildings. A church tower was set on fire, another one was bombed with grenades and other ones were desecrated or ravaged.

⁷⁴ DRELVt, 313/1944.